

Прикази, читања, расветљења

Бранислав Димитријевић, Бор

У интересу народа

(Тибор Варади. *Сјиси и људи: приче из адвокатске архиве.*

Нови Сад: Академска књига, 2015)

Крајем осамдесетих година прошлог века, као млад (а мислећи о себи, будући да сам већ радио неколико година, и као искусан) инжењер, доживео сам своју прву реорганизацију предузећа – рудника у коме сам радио, условљену променом директора. Та реорганизација донела је понеку замену руководиоца, понеко спајање или раздвајање служби, али највећа промена односила се на расподелу места седења по канцеларијама. Запослени су се селили из једне зграде у другу, из једног крила зграде у друго или, најчешће, тек у канцеларију поред или преко пута. Суштински није дошло ни до какве промене (осим што је неколико подобних добило веће плате, а неколико неподобних мање), али је то физичко пресељење изискивало и преношење веома обимне документације. Празнили смо ормане, везивали пројекте и фасцикле канапима читаве радне недеље и тако добијене пакете остављали на подовима канцеларија и ходника, чекајући понедељак и наредбу где ћемо тачно бити лоцирани, па да кренемо у другу фазу пресељења. У понедељак нас је сачекало изненађење – документације у ходнику више није било. У први мах смо помислили да је то неко већ уместо нас преместио, али се испоставило да је Актив жена преко викенда извршио радну акцију, прикупио и однео сав тај *стари њајир* на отпад. Добијеним новцем, по одобрењу директора, Активу је плаћена (за жене бесплатна) екскурзија у Солун, а ја сам се зарекао да ћу своју, и пословну и личну документацију чувати увек и по сваку цену.

Истог дана појавила се нада да можда није све изгубљено; старије колеге су ме научиле да постоји и архив предузећа у коме се можда налазе копије тих пројеката, само што нико није знао где се он тачно налази, нити коме да се обратим. Лутајући од једног до другог извора информација, правом детективском акцијом, дошао сам до контакт-телефона, а затим и до физичке локације архива. Одлазим, следећи трагове, на „лице места“ и схватам да је реч о стамбеној згради на ивици површинског копа, једном исељеној (власници и закупци добили су друге станове, али зграда није срушена јер је коп престао да се шири и није било нових пукотина у носећој конструкцији објекта), па затим искоришћеној за потребе предузећа. Пет стамбе-

них етажа, са по четири стана на свакој, плус подруми, били су искоришћени за складиштење документације. На свакој етажи седела су по два архивара, у поткровљу – руководилац службе, главни архивар или како се већ та функција звала, газда свега, језиком смртника речено. У тако кафкијанској атмосфери и истој таквој ситуацији, након десетак дана и десетак попуњених образаца, преузимања сваке могуће врсте одговорности, дошао сам у посед оригиналних француских пројеката који су ми омогућили извршење задатка, хитне санације објекта који само што се није срушио. Обећах себи да ћу неизоставно написати роман или макар причу о архиву на ивици копа. Авај, нити сам чувао документацију, нити сам написао роман (или макар причу); обећања дата себи лако је изневерити. Нема ко да нас подсети на то, осим нас самих. И, понекад, оваквих књига.

Адвокатска канцеларија породице Варади радила је и стварала у Зрењанину (Бечкерек) дуже од једног века, кроз неколико генерација. И, све време чувала је своју документацију, списе предмета. Све. Једноставном проценом, долази се до бројке од стотинак хиљада судских предмета, можда и више. Књига Тибора Варадија *Списи и људи* написана је на основу тих докумената. Књига није о документацији, премда би се и таква могла написати, већ о много чему другом, о чему ћемо касније – грех би био просто набрајати.

Дакле, већ и сâм податак да је толика грађа тако дуго, прилежно и истрајно чувана и целовито сачувана, достојан је дивљења и неверице. Као, уосталом, и дуготрајност и, следствено, успешност саме канцеларије. Долазиле су и одлазиле (о, и остајале) војске, освајачке и ослободилачке (неки пут је било тешко развојити та два појма, све је зависило од положаја посматрача), мењале се власти, државе и идеологије, људи су долазили и одлазили из Бечкереча, али канцеларија је била ту и радила је све време. Чини се – највише баш у оним најтежим временима. И архивирала је списе. У тим је списима сачувана не само радна историја једне фирме, породице, професије, већ и историја једног града и део историје држава које су на том месту постојале, људи и народа који су ту живели. Њихових мука и проблема. Свега тога има у овој књизи – почео сам са набрајањем, мада сам рекао да нећу а, ето, још нисам ни почео да пишем о њој.

Поднаслов књиге гласи „Приче из адвокатске архиве“ и, колико год то било тачно и написано да би нам појаснило о чему је у књизи реч, толико читаоца може и завести на погрешан пут. Јер, овде је заиста реч о причама које овако сакупљене заједно чине једну велику причу, али не о оним причама на какве смо навикли и на какве се помисли увек када се тај појам спомене. Не о *fiction* причама, јер у овој књизи нема ни „ф“ од фикције. Од почетног слова до завршне тачке, све су ове приче у потпуности документарне и документоване. Онда где нема довољно података, аутор призива у помоћ сећање (многе од актера својих прича познаје лично или зна

Прикази, читања, расветљења

неког од њихових потомака, сродника, пријатеља); понекад се позива на информације других пријатеља и колега, али увек означавајући извор или наглашавајући да је реч о претпоставци. Варади прича своје приче тражећи и нудећи читаоцу ултимативну истину, не као адвокат (јер адвокати, углавном, инсистирају на оном делу истине који одговара њиховој страни), већ као истраживач и научни радник и са вером поштеног човека коме је истина изнад свега. Крећући се кроз списе са савршеним познавањем судских процедура, он држи и својеврсни јавни час анатомије тих истих процедура, те тежњи и намера разних држава и идеологија које су у Бечкереку биле на власти. Бројним меандрирањима циљ није – премда тај циљ свеједно постижу – да допринесу лепоти стила и читљивости текста, већ да приближе време и ситуацију у којој се прича одвија, да ближе дочарају њене актере и њихове судбине. Види се то и по стилу који не тежи барокној китњастости нити каламбурима, украсима којима многи писац прибегава да би задовољио и, покаткад, задивио читаоца, те истакао сопствену вештину. Не, реченица и језик у овој књизи прилагођени су пре свега јасноћи исказа; аутор се труди да на најрационалнији начин каже чињенице и саопшти оно што је наумио. Аутор своје дело скромно и опрезно назива документарном прозом, покушавајући и ту да буде и објективан и рационалан, правећи одмак од уметничке приче. Па ипак, управо ове чињенице чине да се често осетимо као у причама Киша или Александра Тишме; атмосфера сасвим одговара средњеевропском књижевном миљеу и, упарена са омиљеним средствима постмодерне – документарношћу и псеудоментарношћу, као и објективношћу приповедача – чини да нам често буде жао због тога што аутор не користи своја меандрирања и реминисценције у већој мери и што не укључује и мало маште како би причу повео у правцима ка којима она нуди путоказ.

Питање које сам поставио себи, већ читајући сâм почетак књиге, ауторов увод, било је: како из толиког броја судских предмета изабрати оне о којима треба писати? Могуће је увек применити више принципа и избор тих принципа на најбољи начин говори о карактеру самог аутора и његовог дела. Писац који би тежио само задовољству читалаца свакако би одабрао оне најзанимљивије и најбизарније случајеве (у овој књизи има тек два или три таква); згодно би било изабрати на основу стручне специфичности предмета и начина њиховог вођења и тако направити својеврсну лектуру за адвокате (свакако и таквих има у књизи), или изборе који би нас водили кроз историју саме канцеларије, породице Варади или града (на много начина ова нас књига кроз те историје свакако води); сасвим је било могуће груписати предмете везане за једну породицу или фирму и пратити њене успоне и падове, или се посветити самом начину архивирања ... Могућности су заиста широке; богатство таквог материјала је неисцрпно; многи би аутор или научник волео да се докопа нечега таквог. Тибор Варади је одабрао оне

предмете који се баве односом државе и појединца. Другачијег појединца. Оног који се разликује јер није наш и због тога сноси последице. Другост се у Варадијевој књизи, као и у животу, очитује у различитој нацији, али и вери, идеологији или нечем трећем (примећује се и сагледавање често подређеног положаја жена). Ипак, пре свега у нацији. Аутор често с тугом и жаљењем спомиње време када је у Бечкерекy сложнo живело много нација, са четири велике националне заједнице – српском, мађарском, немачком и јеврејском, када су људи и деца у току истог дана причали на сва три највећа језика, када је било неколико верских заједница и када су људи све те различитости поштовали. У граду који је променио десетак држава и идеологија. Град је, наравно, све време остајао на свом месту, само су државе, власти и идеологије долазиле и пролазиле.

Тибор Варади детаљно пролази кроз списе предмета, оком и пером пажљиво и објективно посматрача и, понекад, судеоника у тим и таквим случајевима али, јасно је да у свим тим случајевима власти против појединца, он стоји на страни појединца. Пониженог и потлаченог појединца. Згаженог само због тога што је другачији. Поводе за све те случајеве држава лако проналази. Осим класичне и отворене, званичне или незваничне државне дискриминације, чест повод је и интерес оних који врше власт или оних који од те и такве дискриминације имају некакву посебну корист. У положају оних који трпе дискриминацију најчешће и највише су припадници одређене нације, али понекад то може бити и другачија вера или идеологија. Највећа вредност ове књиге проистиче из њене објективности и дужине периода који обрађује. Њен аутор јасно и недвосмислено показује да жртва може бити припадник било које нације, зависно од услова. У време Аустроугарске жртве су били махом Срби; у време немачке окупације – највише Јевреји и Роми али, у не много мањој мери, и Срби и Мађари, па чак и сами Немци (присилна регрутација и слање на руски фронт били су равни смртној казни). Потом су Немци били жртве нове комунистичке државе, у мањој мери и Мађари, али и сви остали, укључујући и Србе, ако су били на супротној идеолошкој страни. Како су се мењале жртве, тако су се мењали и „делати“, па су тако носиоци државног национализма били и Мађари и Немци и Срби, како би који долазили на власт или јој били блиски.

Варадијева књига такође показује да до ескалације национализма и других облика насиља власти над појединцем долази у време ратова, преврата, опасности по државу или идеологију. У мирним временима, насиље се смањује, везе између људи поново успостављају, стара пријатељства се обнављају а нова стварају. Законитост и међусобно поштовање се враћају, пре или касније, у своје цивилизацијске токове. Но, закони – некакви закони, дискриминаторски, националистички и нацистички, идеолошки и нељудски, какви год били – ипак постоје. И, у

Прикази, читања, расветљења

таквим ситуацијама, улога праве и поштене адвокатуре постаје још много јача и важнија, колико год то нелогично звучало на први поглед, јер какви су закони такви су и судови а у смутним временима, онај ко је понижен и подређен исти третман има и на суду, док се моћ адвоката сразмерно смањује, од браниоца закона често до положаја немоћног сумолиоца силе, тек ученијег од странке коју брани – адвокатура тада остаје последње ненасилно прибежиште и једина нада да се несрећа и неправда могу, ако не избећи, оно макар мало умањити.

Национализмом појединаца у мирним и нормалним временима, оним који нема подршку власти, ова књига се не бави. Без државне силе иза себе, национализам се своди на појединачну нетрпељивост, прекршај или кривицу која је предмет законске казне. Држава и њено судство, као и општи морал, тако нешто осуђују, али такве појаве, изазване исконском неповерљивошћу према дугачијем, понекад чак и страхом, никада не могу потпуно да нестану. Када држава стане иза национализма, почне да га спроводи или макар подстиче, и то увек са истим оправдањем и објашњењем – у интересу и у име народа – он достиже снагу опште пошлости.

Тибор Варади, као писац ове књиге спретно избегава замке које поставља Тибор Варади као адвокат и професор: он закључке не износи дидактички, не заузима позу (праведног и оправданог) гнева пред неправдама и злочинима, не подучава нас шта је добро а шта лоше, не даје упутства за понашање ни потенцијалним жртвама ни властодршцима ни адвокатима; своје ставове он износи на посредан, прави књижевни начин, голицајући ум читаоца, терајући га да размишља и сâм доноси судове и закључке. А они се правом читаоцу јасно намећу. Зато би се за ову књигу с пуним правом могло рећи да представља демонтажу националистичких механизма државе. Било које државе, јер видели смо да у истом граду, настањеном истим људима, у сличним околностима, различите државе и идеологије показују исте тенденције, само са различитим жртвама и појавним облицима. Закони се мењају, али законитости остају исте.